

Ана, ниқаран галла...

*Чәмил Әһмәдов һаггында јазылмыш
ше'рләр, һекајәләр, хатирәләр.*

БАҚЫ. КӘНЧЛИК. 1993.

ЭЗИЗ ОХУЧУ!

«Ана, никаран галма» адландырылмыш бу китабчада һалә һеч ушаглыгга видалашмамыш анасындан, аиләсиндән аҗрылыб дөҗүш чәһһәсинә атылмыш, икидлији илә һәр җердә доғулдуғу торпағын, халғынын башыны уға еләмиш, вә иҗирми җашында мәрдликлә һаләк олмуш Чәмил Әһмәдовун ше’рләри, чәһһәдән җаздығы һәҗәчанлы сәтирләри, онун һаггында ше’р вә хатирәләр, өлүмүндән сонра аиләсинә җазылмыш мәктублар топланмышдыр.

Илләр узуну чох әлҗазмасы охумуш, чох әсәрә өн сөз җазмышам. Лакин онлардан һеч бири мәни инди әлиниздә тутдуғунуз бу китабча гәдәр һәҗәчанландырмајыб вә онларын һеч бири һаггында нә исә җазмаг мәнә бу гәдәр чәтин кәлмәјиб.

Она көрә ки, мәгбәәҗә көндәрилмәк үчүн тәмиз ағ вәрәгләрә макинада сәлигә илә җазылмыш әлҗазмасыны вәрәгләјәндә көзүмүн габагында тамам аҗры бир һәҗәт чанланырды вә мән фикирләширдим ки, көрәсән бу китабча аз гала җарым әсрлик бир узаглыгга галмыш о һәҗәты, һеч олмаса, гисмән дә олса чанландыра, о һәҗәтын чошғун арзуларыны, севинчини, үмидини, аҗрылыг әзабыны, гәләбә инамыны, өлүм иткисини, азча да олса, җенидән җашада биләчәкми?

Мәним әләмимдә сөз дә Чәмил Әһмәдовун доғулдуғу Чәбрајылын дағларына бәнзәјир. Әбәди олараг җарандығы җерә бағлыдыр. Сөз дә Чәбрајылын мәркәзикдә чинар кими, о чинарын дибиндән чағлајан кәһриз кими җалныз өз унваны илә; мәхсус олдуғу җерлә биркә, бүтөлүкдә дәрк едилә биләр. Чинары да, кәһризи дә о торпагдан гопармаг мүмкүн олмадығы кими сөз дә өз җериндән, мүһитиндән, дејилмә мәгамындан, һәмин анда јува бағладығы саралмыш кағыз парчаларындан гопарыланда солғунлашыр, тәрәвәтини, тә’сир күчүнү гөрүјүб сахлаја билмир.

Китабын мәни бу гәдәр һәҗәчанландырмасынын сәбәби дә бурда топланмыш җазылары мүхтәлиф вахтларда өз илк унванында, јувасында, «дири», «натурал» шәкилдә көрмәјимдир. Мән бурдакы хатирәләри Чәбрајылын баш мејданында минләрлә адама сөјләнән вәзијәттә, көзүјашлы, һычгырыглы көрүрәм. Бурадакы мәктублары Чәмил өз әлијлә җазылмыш нөв-нөв кағыз парчаларында, үчкүнч ганадларын үстүндә гәфәсдәки кими сыхылан, дарыхан, «ана», «бачы», «гардаш» дејиб һаҗыран, дәрд чәкән, анчаг һеч кимин дәрд чәкәсинә дөзә билмәјән көрүрәм. Чәмил дөјүш јолдашларындан онун аиләсинә кәлмиш, бөјүк дост мәһәббәти, гүрүр, тәәссүф һисси илә долу олан мәктубларын узаг унванларыны, гәһрәманы өлкәннин мүхтәлиф кушәләри илә ағлајан хәтләрин кениш шәбәкәсини көрүрәм. Бир дә евләринин јүз аддымлыгында һејкәлә дөнмүш иҗирми җашлы чаванын үстүндә төкүлән көз җашларыны, өнүндә ичилән андлары, бу һејкәлә пычылданан гардаш е’тирафларыны, исте’дадлы гәләм достларымызын үрәкдән ағры илә гопмуш ше’рләринин сәмимијәтини көрүрәм.

Китабдакы җазыларда чаван гәһрәманын җашајышы, оху илләри

зә давада көстәрдиңи икидликлар һаггында мә'лумат олдуғуна көрә тәкрат етмәк истәмирәм.

«Ана, никаран галма» сөзләри Чәмилини 1942-чи илин март аҗын-да Бақыда һәрби курсдан јаздығы мәктубундан көтүрүлүб. Китаб һәмин мәктубла ачылыр.

Јәгин ки, әлли ил эвәл анасына һәмин мәктубу јазыын Чәмил тә-сәввүрүнә кәтирә билмәзди ки, бу ади қағыз парчасынын өмрү онун өмрүндән чох олачаг; нә вахтса охудуғу доғма мәктәбим һәјәтиндә јарашығылы хәтирә-музејиндә һәмин мәктуб да минләрлә аналара, јурдәдиләлә көстәрлөчәк...

Орта мәктәби јеничә битирмиш бир кәнчин әлијлә јазылмыш мәк-тублар музејин көврәк, тә'сирли экспонатларыдыр.

Үчкүнч мәктубларла бизим өмрүмүзүн, јаддашымызын, хәтирәләри-мизин бөјүк бир һиссәси бағлыдыр. Нәдәнсә, о мәктублар мәнә инди-ки басмагәлиб зәрфләрдән даһа доғма кәлир. Чүнки о үчкүнч мәк-тубда сөз, дујуғ, үрәк нәрдәләнмәјиб. Гәләмлә, карандашла, даш үстүндә, түфәнк гундағында, әрзаг гутуларынын қағызларындан тут-муш, гәзет парчаларынадәк чешидли қағызларла јазылмыш бу үрәк чырпынтыларында бүтөв бир нәслин тәлеји вар. Үчкүнч мәктублар! Бу ики сөзүн алтында тәсәввүрә кәлмәјән бир кенишлик, мухтәлиф-лик дујурәм. Бир мәктуб енциклопедијасы јаратмаг олајды. Һарда јазылыб бу мәктублар? Јолда-издә батаглыгларда, гуришаға кими су-јун ичиндә, јаш сәнкарләрдә, јералгы газмаларда, әсир дүшәркә-ләриндә вә өлүмүн гачылмаз олдуғу билинән сон дөјүшдән габаг... Бәдәнин јарысы ифлиһ оландә, сон нәфәсдә, һәлак олмуш достун мәзары башында, көзүн сон шө'ләсјилә, ај шығында, гар шығын-да, сигарет шығында јазылмыш мәктублар!...

Китабда Чәмил Әһмәдовун бу чүр мәктубларындан он беши топ-ланыб; 1942-чи илин март аҗынын ијирми сәккизиндән 1944-чү илин сентјабрынадәк-тәхминән ики ил јарымлыг бир дөврү әһатә едир. Ка-ғыз-гәләм гәһәтлјиндә, вахт сыхынтысында, ата-анаја дәрәд вермамәк үчүн сөзү сечмәк кими, Азәрбајҗан әхлагынын чәтин «сензурасы» шәраитиндә јазылмыш бу мәктублар, әслиндә ајрыча бир өмүрлүкдүр, тарихдир, гыса бир јола тутулан күзүкдүр.

Мәктублары охудуғча, өзүмдән асылы олмадан 30-чу илләр Азәр-бајҗан кәндинә, гәдим гәза мәркәзләримизә гајдыр, јахын вахтлара-дәк һәкм сүрән бирлик, сафлыг, инам, е'тибар, шәфакешлик кими јүк-сәк инсани дујуғулар атмосферини тәзәдән бүтүн руһулла дујурәм.

Чәмил Әһмәдовун мәктублары вә гыса өмрү бу бахымдан гејри-ади бир нумунәдир. Онун јазылары 30-чу илләр Чәбрајылынын бүтүн үмидли, никбинли, ахтарышылы, зијалы һавасыны усталыгла әкс ет-дирир.

Нәдәнсә, мәнә елә кәлир ки, адамлар кими, торпағларын да муәј-јән характери вар. Мәним аламимдә, дејәк ки, Низаминин турбәси олан Кәнчә торпағы мүдрик торпагдыр, Сабирын, Сејид Әзимин Шир-вәк торпағы нараһат, вулканлы, үсјанкар торпагдыр. Сајсыз алим, сәнәткар, сәркәрдә јетирмиш Тәбриз торпағы дөјүшкән, сәнәткар, зәһ-мәткеш торпагдыр, өзладларынын ганы илә јоғрулмуш Нахчыван тор-пағы шәфакеш, ағрылы, јанар үрәкли торпагдыр...

Бу чүр јанашанда, кечә-күндүз Хан Араза гулаг кәсидмәси илә, мин иллик чинарлары илә, гәдим кәһризләрин сәдәгәт нәғмәси илә, һәсрәтли Худафәрин көрпүсү илә, Диридағдакы Ашыг Гурбани тур-бәси илә бирликдә Чәбрајыл торпағы вә бүтөвлүкдә Гарабағ торпа-ғы мәнә дүшүнчәли, дөзүмлү, никбин, нәғмәкар бир торпаг кими көрү-чүр.

Бәлкә бу дујуғуна үрәјимә долдуран Чәмилини музејдәки саралмыш мәктубларыдыр. Бу мәктублары јазан кәнч гәһрәмандыр арты! Гәлә бирчә күллә атмадан, дүшмәни Вәтән торпағындан говмадан эвәл өз руһу, дүшүнчәси, ата-анаја бачы-гардаша, ел-обаја мунасибәти илә гәһрәмандыр!

Һәм дә бу гәһрәманлыг Короғлу гәһрәманлығы дејил, нә исә баш-га бир бичимдә, һәјәта ајры чүр бахан, һәлә чодлашмамыш бир уша-ғын нәчиб, зәриф гәһрәманлығыдыр. Силаһ, күч гәһрәманлығындан чох дүшүнчә, фикир, интеллект гәһрәманлығыдыр. Лакин вахт кечәчәк, бу нәчиб оғлан дөјүшдә онларла дүшмән мәнә едәчәк вә онун зија-лы руһу бабаларын чәнкәвәр руһу илә бирләшчәк!

Нә гәдәр јүксәк бир ушаг сәмијјәти вар бу мәктубда: ики да-шынын арасында өз бөјүк гардашылыг борчуну да јеринә јетирир. Бу, Азәрбајҗан аилләләринин јазылмамыш гануңларындан биридир: «Ва-гиф, китаб-дәфгәрләри јахшы гору, тәзәси кәләндә ал. Сәлиб, бәдә-нини мөһкәмләт, сәнә ләјтенант олачағам».

Өзүндән балача гардашына ләјтенант олмаг истәјән бу кәнч һә-лә муһарибә аловларына атылмајыб вә бүтүн һәрби ишдә һәм дә бир ушаг ојуну шухлуғу дујур.

Нә гәдәр гәрибә олса да бу шухлуғ Чәмили сонунчу мәктубуна кими тәрк етмир. Даванын ән ағыр анларында да онун үрәјиндә һә-јат бүтүн көзәллији илә давам едир.

Чәмилини анадан гәһрәман доғулмасыны көстәрән әләмәтләрдән бири будур ки, о, ән ағыр анларында да шикајәтләнмир. Һәтта ән чох дарыхдығы анларда да ата-ана һәсрәтини өзүнәмахсус кизли, утанчаг бир төврәлә билдирир: «Валлаһ, анамың јерини һеч ким вер-мәз. Мәни истәјирсинизсә Тавады дөз истәјин, о бикәф олду, елә билин мән бикәфәм».

Мәкәр биз инсан руһунун бүтүн гатларыны, бүтүн мүрәккәблијини дәрк едә билмишик? Ким дејә биләр ки, дөјүш габағы ағыр анлар-да Чәмилә «Кефим дә сағлығыныза лап көкдүр» чүмләси јаздырын һансы дахили күчдүр.

Чәмилини бу китабдакы ән гыса мәктубу бир чүмләдир вә јалһыз һәмин мәктубунда о, өз үрәк тәлашыны, һәсрәтини кизләдә билмир: «Сизинлә көрүш күнүнү хәстә өз чанына шәфа», тапачағы күнү көз-ләдији кими көзләјирәм».

Нә гәдәр саф, дәрин, көзәл бир е'тирафдыр! Бу сөзләри о, өлүмүн-дән сәккиз ај эвәл јазыб...

Мәктубларын һамысында чаван гәһрәманын шаирана, романтик руһу јашајыр. Бу чәһәтдән 1944-чү илин көзәл апрел ахшамларын-дан бириндә јазылмыш мәктуб көз өнүндә етик кенишлик ачыр, бү-түн психоложи чырпынтылары да чанына һопмуш бүтөв бир әсәр тә'сирли бағышлајыр: «Дунән ахшам кечә мәшғәләсинә кетмишидик. Јахшы јаз кечәси иди. Узағда бизим һиссәнин гызлары охујурду. Евә кәлдим, елә о дәгәгә сизә мәктуб јазмаг истәдим, чүнки ушагында кәзәдијим јаз кечәләри...вә бүтүн кәнчлик илләри... һәјәты... Бу кәнч-лик һәјәты тез ја кеч јәнә дә гајдасы илә давам едәчәк. Дүшмәнни мәғлубијјәти узаг дејил. Сиз дә көрәк бачардығыныз гәдәр һамулла ишләјәсиниз ки, бүшмәни тезликлә әзиб, күләрүзлә көрүшәк...»

Бу сөзләри јазан он доғуз јашлы кәнчин бүтүн руһи әләмини, ону Чәбрајылын јаз кечәләринә, өз «кәнчлик һәјәтына» доғру чәкән һәсрәтин казибәсини вә күчүнү нечә тәсәввүрә кәтирмәк вә нечә ифадә етмәк олар? Сөз јох ки, Чәмил бу инамында һағлы иди: «Бу кәнчлик һәјәты...јәнә дә давам едәчәк...» Чәмилини кәнчлијинә тәле фәчили бир давамлылыг, көз јашардан бир әбәдијјәт бәхш едибмиш.

Вә биз Чәмилин балача гардашы, көркәмли җазычымыз Сабир Әһмәд-овун «Дунҗанын аршыны» романындакы «Отуз беш җашлы кичик гардаш, иҗirmi җашлы бөҗүк гардашыны тапмышды» сөзләрини оху-ганда бу әбәди кәнчилиҗин нә исә сонадәк дәрк едилмәмиш гәҗри-ади бир мөвчудлуғ, җашаҗыш формасы олдуғуну җенидән баша дүшүрүк.

Чәмил Әһмәдовун һаггында хатирәләрин бириндә онун кечмиш ко-мандири И. И. Белкинин дедиҗи сөзләр гәһрәманын һәҗатынын башга бир тәрәфинә ишыг салыр: «Өзүнү бизим һиссәмиздә шаир гәлбли бир ел нәғмәкары кими танытмышды. Көзәл китара чалырды, ше'р-ләр җазырды».

Көрәсән Чәмилин китара чалғысы үстүндә охудуғу ше'рләрә һан-сы дуҗулар һоплушуду? Тәәссүф ки, онун дөҗүш илләри ше'рләриндән гәч бири бизә чатмаҗыб.

Бу китабда топлананлар исә Чәмилин шакирд вахтынын җазылары-дыр.

Бу илк гәләм тәчрүбәләри мұәллифинин-характерини тамамлады-ғына, ону гәһрәмәнлыга доғру апаран җоллара кур ишыг салдығына көрә нәшри зәруридир вә җахшы ки, нәһаҗәт охучулара чатдырылыр.

Бу ше'рләр бир нечә чәһәтдән диггәти чәлб едир. Әввәла, адамы һеҗрәтә салан Чәмилин характерини, тәфәккүр тәрзинин җеткинлиҗи-дир, ушаг руһна һопан күчлү ичтимаи марағдыр. Чәмилин нәбзи өл-кәнни нәбзи илә бир вурур. О, лап чаван җашларындан артыг ушаг деҗил, бөҗүк бир чәмиҗәтин үзөүдүр. Ше'рләрдә раҗон, әҗәләт һавасы дуҗулмур, халг һәҗатынын бүтүн чидди һадисәләри онун илһамлы үрәҗиндә кур әкс-сәда доғурур. Чәмилин үрәҗиндә һәммин илләрә хас слан никбин бир овғат вар:

Парлағ кәләчәҗә чошдуғча халгым,
Ғырылыр кечмишин ганады, голу.

1940-чы илин февралында үрәҗи бөҗүк арзуларла долу Чәбраҗыл мәктәблиси җахынлашмағда олан дунҗа савашынын гара булудлары-ны көрүр вә «пеҗгәмбәрлик» едиб, галиб кәләчәҗимизи демәкдән дә чәкинмир:

...Биз һәрб истәмирик, һәрбә һазырыг.
Дүшмәнни гәтлинә фәрман җазырыг.
Әкәр дүшмәнимиз һәрб етсә бизә,
Гаршы дурмаҗаҗаг сых чәркәмизә.

Онун сәрһәд позулан күн җаздығы ше'рдә дә фашизмин мәғлуб олачағына дәрин бир инам вар: «Җетишир фашизмин сон өлүм чағы». Чәмилин титрәк ушаг әли илә җаздығы мисраларында онун кәлә-чәк тәлеҗи гәрибә бир ушагкөрәнликлә әкс олунуб.

Бу күн мән дә бир әскәрәм
Ел җолунда сәфәрбәрәм.
Анд ичирәм, бу елләрә,
Тоҗ тутмасам дүшмәнләрә
Дөнмәрәм чәһәдән кери.
Елим севир икидләри.

Ше'рлә көстәрир ки, Чәмил сағ галсаҗды бүтүн өмрү халгын ичти-маи һәҗатынын мәркәзиндә кечәчәкди; һәлә ушаглыг илләриндән о,

республикамызда баш верән бүтүн мұһум һадисәләрә мұнасибәтини билдирир, сәсини халгын сәсинә гошурду. Бу чәһәтдән онун Низами Җәнчәвинин 800 иллиҗинә һәср етдиҗи «Бөҗүк уstad», «Пилот гыз» вә шаир ше'рләр диггәти чәлб едир.

Чәһәдә җаздығы ше'рләриҗә Чәмил Әһмәдов өз тәрчүмеҗи-һалынын нөгтәсини гоҗур; санки узаг Польша торпагында ону көзләҗән өлүмү көрүр вә бу шәрәфли өлүмү ачыг алынла гаршылаҗыр, белә өлүмүн сон җох әбәди һәҗатын башланғычы олдуғуну җахшы баша дүшүр.

Демә ки, о өлдү мин-мин үрәкдә
Өз әбәди һеҗкәлини гурду о.

Көркәмли шаиримиз Әли Кәримин «Һеҗкәл вә һеҗкәлин гардашы» поемасындан парча һәммин әсәрләрин үмүми руһуну көзәл әкс етди-рир, Чәмил Әһмәдовун вә онун гәһрәмәнлыгынын парлағ бәди и обра-зыны җарадыр:

Динәр гәлбим;
Чәмилин вугарында
вурушарағ,
Авропадан мұзәффәр гаҗыдыбдыр
бу чинар.
Чәмилин кур сәсиндә
вурушарағ
Авропадан мұзәффәр
гаҗыдыбдыр
бу сулар.

Онун арзуларында
вурушарағ
Авропадан
мұзәффәр гаҗыдыбдыр
бу чичәкләр.

Онун тәбәссүмүндә
вурушарағ

Авропадан
мұзәффәр гаҗыдыб
бу шәфәгләр.

Чәмилин нәфәсиндә
вурушарағ,
Авропадан
бу сағ һава

Гаҗыдыбдыр мұзәффәр...

«Дунҗанын аршыны» романында Варшава җахынлығында уҗуҗан Чәмил Әһмәдовун мәзарыны ахтаран вә гарлы бир күндә ону тапан кичик гардашын һәҗәчан вә сарсынтылары тәсвир олунур. һәммин сәтирләри мән икиәт һәҗәчанла охуҗурам, чүнки 1985-чи илин күллү-чичәкли бир маҗ күнүндә о гардашлыг мәзарына Чәмил Әһмәдовун кө-рүшүнә мән дә кетмишәм.

Хәҗалымда Чәбрајылын зөчәман чинарындан , Чәмил Әһмәдовун жүксәк сәнәткарлыгга һазырланмыш бүстүндән Полшанын јасәмән әтринә бүрүнмүш чөлләринә, ири шабалыд ағачларына, Варшаванын јахынлығындакы о гардашлыг гәбринә бир јол узаныр, кенши мејданын башында абидә гојулуб, синәсиндән вурулмуш бир әскәр өз чәбһә достунун голу үстүнә дүшүб. Сағда, солда гранит өртүклү мәзарлар сыраланыб. Сысга јағыш елә бу көрүшү көзләјирмиш, Чәмилдин гоһум-гардашларынын, мәним өз бүтүн Азәрбајҗанын әвәзинә тәбиәт ағлајырды. Јурдундан бу гәдәр узагларда ујујан Чәмил Әһмәдовун руһу көзәкөрүnmәз бир һалә кими мәни бүрүмүшдү. Әдәбијәтин бизә бәлли олмајан бир дилиндә мәним нечә иллик достуму өз гардашыны, ата јурдуну Азәрбајҗаны сорушурду. Бир анда мәним үчүн Полша торпағы о гәдәр доғмалашды ки...

Низами Кәнҗәви һаггында дејилмиш шаиранә сөзләри хатырлајырам: «бу дүнјада биз һамымыз гонағыг, сән ев јијәси».

Ијирми јашында һәјата көз јуммуш Чәмил Әһмәдов да бизим һамымыздан узун өмүрлүдүр, доғулдуғу јурдда ев саһиби кими нечә нечә нәсли гаршылајыб јола салачаг. Чәбрајылын мәркәзиндә өз әбәдијјәт күрсүсүндән үзүнү јахынлыгдакы гәбиристанлыгда ујујан анасына тутуб заман-заман пычылдајачаг: «Ана, никаран галма!»

САБИР РҮСТӘМХАНЛЫ